

Ascendere historiam

Zbornik u čast Milana Kruheka

Biblioteka Hrvatska povjesnica – Zbornici radova

Nakladnik

Hrvatski institut za povijest
10000 Zagreb, Opatička 10
Telefon: +385-1-4851-721
Faks: +385-1-4851-721
Elektronska pošta: institut@isp.hr
<http://www.isp.hr>

Za nakladnika

Jasna Turkalj

Urednici

Marija Karbić
Hrvoje Kekez
Ana Novak
Zorislav Horvat

Recenzenti

Damir Matanović
Ivana Horbec

Lektura

Gordana Malnar

Prijevod sažetaka na engleski

Hrvoje Kekez

Grafičko oblikovanje

Marija Korotaj

Tisak

Intergrafika TTŽ d.o.o., Bistranska 19, Zagreb

Naklada

300 primjeraka

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 895119

ISBN 978-953-7840-38-9

Ni jedan dio ovoga zbornika radova ne smije se umnožavati, fotokopirati ni na bilo koji način reproducirati bez pisanog dopuštenja nakladnika.

Nakladnik i urednici Zbornika ne odgovaraju za navode i gledišta iznesena u pojedinim priložima.

Zahvaljujemo Ministarstvu znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske na novčanoj potpori.

Ascendere historiam

Zbornik u čast Milana Kruheka

Priredili:
Marija Karbić, Hrvoje Kekez, Ana Novak i Zorislav Horvat

Hrvatski institut za povijest
Zagreb, 2014.

Jadranka Neralić

Dva pokušaja preotimanja prihoda operarije katedrale iz druge polovine 15. stoljeća: primjeri Zadra i Trogira

Rad govori o dva naizgled veoma slična, ali zapravo različita pokušaja preotimanja prihoda fabrike tijekom druge polovine 15. stoljeća. Oba uključuju mletačke biskupe na dalmatinskim biskupskim sjedištima – zadarskoga nadbiskupa Mafea Vallarossa (1450. – 1494.) i trogirskoga biskupa Francesca Marcella (1488. – 1524.). Zadarski slučaj pratimo prema do sada neobjavljenim dokumentima iz raznih serija Tajnoga vatikanskog arhiva i nadbiskupova epistolarija u Apostolskoj biblioteci, a trogirski prema kopijama dokumenata u kodeksima fondova Hrvatskoga državnog arhiva u Zagrebu i Kaptolskom arhivu trogirске katedrale.

Ključne riječi: Zadar, Trogir, zadarski nadbiskup Mafeo Vallarosso, trogirski biskup Francesco Marcello, crkvena povijest, crkveni prihodi

U radu se razmatraju dva naizgled veoma slična pokušaja preotimanja prihoda fabrike tijekom druge polovine 15. stoljeća. Oba uključuju mletačke biskupe na dalmatinskim biskupskim sjedištima – jedan je zadarski nadbiskup Mafeo Vallarosso (1450. – 1494.), a drugi trogirski biskup Francesco Marcello (1488. – 1524.). Tu počinju i razlike između dva slučaja. Zadarski je tijekom gotovo 20 godina veoma ozbiljno potresao krugove bliske zadarskomu nadbiskupu, kaptol zadarske katedrale i cijelu gradsku zajednicu, odlično je dokumentiran brojnim papinim pismima, molbama zainteresiranih stranaka u sukobu te pismima koje je sam nadbiskup slao svojim prijateljima, zaštitnicima, pokroviteljima ili službenicima u Veneciji i Rimu.

Trogirski se slučaj odnosi na sukob biskupa s predstavnicima institucije operarije katedrale sv. Lovre, koju je pred duždem i apostolskim legatom Nikolom Francom u Veneciji predstavljao Koriolan Cipiko, a riješen je u nepuna dva mjeseca.

Zadarski slučaj pratimo prema do sada neobjavljenim dokumentima iz raznih serija Tajnoga vatikanskog arhiva i nadbiskupova epistolarija u Apostolskoj biblioteci, a trogirski prema kopijama dokumenata u kodeksima fondova Hrvatskoga državnog arhiva u Zagrebu i Kaptolskom arhivu trogirске katedrale.

Mafeo Vallaresso protiv Franje Damjanova

Čini se da su službenici Kurije pape Pija II. (1458. – 1464.) za probleme oko raspodjele prihoda operarije zadarske katedrale doznali u prvoj polovini 1461., kada je u Apostolsku komoru stiglo izvješće-pritužba arhiđakona Franje Damjanova (*Franciscus Damiani*). Službenici u Komori iskoristili su podatke iz arhiđakonova izvješća za sastavljanje naloga koji je papa 5. kolovoza 1461. iz Tivolija uputio ninskomu biskupu¹ te arhiđakonu i arhiprezbiteru šibenske katedrale. Iz njega doznajemo kako su se prema starim običajima u zadarskoj crkvi raspoređivali prihodi od desetina. Od pamtivijeka je četvrtina odlazila zadarskomu nadbiskupu, dvije četvrtine ubirao je kaptol, a četvrtu je četvrtinu dobivala fabrika. Pravilnu su raspodjelu nadzirala dvojica zastupnika, *procuratores*, od kojih je jedan uvijek bio arhiđakon, a drugi je izabiran među najviđenijim građanima Zadra. Nadbiskup Mafeo Vallaresso pokušao je, ničim izazvan, promijeniti taj stari običaj namijenivši sebi četvrtinu koja je oduvijek pripadala fabrici. Doista, kako je izjavio Franjo Damjanov, nadbiskup ga je više puta nagovarao da prihode fabrike prebaci na njegov "račun" i na očitu štetu kaptola i fabrike. Pokušaj preotimanja prihoda naišao je međutim na žestok otpor u kaptolu i fabrici; među zadarskim svećenstvom i građanima o tome se "glasno šaputalo", stoga je arhiđakon, da bi se izbjegle veće štete i nemiri u gradu, o tome Apostolskoj komori podnio opširno izvješće. Papa je trojici crkvenih dostojanstvenika kojima je nalog upućen naložio da ispituju slučaj, a ako se pokaže da arhiđakon ima pravo, da raspodjelu prihoda od desetine vrate na staro stanje.² To je, dakle, situacija kako ju je u Kuriji prikazao arhiđakon Franjo Damjanov.

¹ Karmelićanin Natale Giorgi iz Venecije imenovan je ninskim biskupom za pontifikata pape Eugena IV. *qui etiam Venetus erat multum acceptus, a quo plura privilegia obtinuit, inter quae remedium contra apostatas*. Gabriel WESSELS, *Acta Capitulorum Generalium ordinis Fratrum B.V. Mariae de Monte Carmelo*, vol. I. ab anno 1318 usque ad annum 1593 (Rim: Curia generalitia, 1912), 175. Svoju je pristojbu prema kardinalskom zboru i Apostolskoj komori novoimenovani biskup uplatio 6. veljače 1436. godine (Archivio Segreto Vaticano / dalje: ASV/, Cam. Ap., Oblig. et Sol. 66, f. 47v). Prema rukopisnom kodeksu Barb. Lat. 1809, koji se čuva u Apostolskoj biblioteci, znamo da je 1450. bio generalni vikar nadbiskupa Polidora, a da mu je od 1458. do 1460., kada je zbog bolesti bio u Veneciji, i Mafeo Vallaresso povjeravao skrb o Zadarskoj nadbiskupiji. Dana 28. prosinca 1460. imenovan je apostolskim legatom bosanskom kralju. Umro je pri padu s konja, i pokopan 28. siječnja 1462. u tvrđavi Bistrica (Bibliotheca Apostolica Vaticana / dalje: BAV/, Barb. Lat. 1809, ff. 503-504, ep. 446, te ff. 504-507, ep. 447, od 9. veljače 1462.). ASV, Reg. Vat. 478, ff. 305r-307r od 28. prosinca 1460.; Reg. Vat. 481, ff. 224r-225r od 2. srpnja 1461.; Reg. Vat. 518, f. 14v. (Augustin THEINER, *Vetera Monumenta Historica Hungariam Sacram illustrantia maximam partem nondum edita ex tabularis Vaticanis deprompta collecta ac serie chronologica disposita*. Tomus secundus ab Innocentio PP. VI. usque ad Clementem PP. VII. 1352-1526 /Romae: Typis Vaticanis, 1860/, 366-369, br. 551) dokumenti su koji prate njegovo djelovanje kao papina legata u Bosni. Dio svoje ostavštine ostavio je za obnovu bazilike sv. Petra u Rimu.

² ASV, Reg. Lat. 567, ff. 183v-184r: Tivoli, 5. kolovoza 1461. godine.

Crkvena karijera Franje Damjanova

Carlo Federico Bianchi, koji je 1877. objavio jednu od prvih biografija Franje Damjanova, pored isprave kojom ga papa Pio II. 5. kolovoza 1461. imenuje arhiđakonom spominje i sukob s nadbiskupom Vallaresom oko četvrtine prihoda koja pripada katedralnoj fabrici.³

Iz novopronađenih dokumenata – molbi koje je on sam uputio Papinskoj kuriji te pisama upućenih raznim primateljima u Dalmaciji, zabilježenih u nekoliko serija registara Tajnoga vatikanskog arhiva, koji potvrđuju njegove brojne kontakte s Kurijom – dobivamo potpuniju sliku o crkvenoj karijeri koju je tijekom druge polovine 15. stoljeća ostvario ovaj Zadranin, ali i o brojnim sudskim nevoljama koje je prošao braneći svoj osobni ugled i prava zadarske katedralne crkve. Najranije je pismo pape Eugena IV. od 22. listopada 1440., prema kojem zadarski prezbiter *qui in artibus studet* dobiva u nadarbinu kanonikat s prebendom zadarske katedrale koji mu donosi godišnji prihod od 20 florena, župnu crkvu Blažene Marije od svećenika⁴ godišnjega prihoda od 45 florena i kapelu sv. Marka izvan gradskih zidina sa 11 florena godišnjega prihoda, koje je prije svoje smrti izvan Kurije posjedovao njihov posljednji župnik Ivan. Tročlana komisija, u koju su imenovani valvenski biskup Jakov, opat samostana sv. Krševana Petar Krišavić⁵ i arhiđakon zadarske katedrale Luka Stipčić, uvest će Franju Damjanova

³ Carlo Federico BIANCHI, *Zara cristiana 1* (Zara: Tipografia Woditzka, 1877), 184: “nominato Archidiaconus Jadr. in Breve di Pio II del 5. agosto 1461. In altro breve del 15. febbraio 1462 dallo stesso pontefice è appellato coi titoli di *Acolythus, capellanus noster, S. Sedis nuntius in Provinciis Istriae et Dalmatiae, et Collector decimarum*. Di lui si fa anche menzione in una Bolla di Sisto IV del 18 settembre 1475, con cui il pontefice commette al patriarca di Venezia e al vescovo di Nona l’incarico di esaminare e di decidere sulla questione insorta fra l’arcivescovo Vallareso e l’arcidiacono di Zara e procuratore della fabbrica Francesco Damiani intorno alla quarta parte delle decime, spettante alla Fabbriceria della metropolitana. E ancora nominato in scrittura del 1482.” Franjo je vjerojatno i bliski rođak zadarskoga bilježnika Šimuna Damjanova, koji se potkraj lipnja 1464. gradskomu Vijeću požalio da su zbog epidemije kuge mnogi plemići pobjegli iz grada, pa nema egzaminatora te on ne može sastavljati oporuke. Tomislav RAUKAR – Ivo PETRICIOLI – Franjo ŠVELEC – Šime PERIČIĆ, *Zadar pod mletačkom upravom 1409–1797.*, Prošlost Zadra 3 (Zadar: Filozofski fakultet, 1987), 122.

⁴ Crkva Svete Marije svećenika (*Beate Marie presbiterorum*) predmet je sudskoga spora vođenog tijekom više godina u Rimskoj kuriji, pred auditorom Apostolske palače Petrom *de Canisrubeis*, u kojem su sukobljene stranke Franjo Damjanov s jedne i zadarski svećenici Mihovil *Calci alias Janich* i Nikola Benediktov s druge strane. Da bi došli do te nadarbine, njih su dvojica posegnula za nedopuštenom simonijom, o čemu su istragu proveli duvanjski biskup, franjevac Nikola koji rezidira u Zadru, i Deodat Venier, opat samostana sv. Krševana. Na odluku dvojice istražitelja u Kuriji je uložena žalba, koja je zatim došla u ruke auditora Sancija Romera (ASV, Reg. Suppl. 564, ff. 171v-172v: Rim, 25. lipnja 1463. godine). Iz molbe Nikole Benediktova upućene Kuriji pape Pavla II. 26. srpnja 1468. saznajemo da arhiđakon Franjo Damjanov u ime fabrike zadarske katedrale nastavlja sudski proces protiv nadbiskupa Mafea Vallaressa, koji je Nikoli nadarbinu oduzeo da bi prihode sjedinio s prihodima katedrale, *Franciscus Damiani archidiaconus Jadrensis qui causam privationis huiusmodi prosequitur, litem huiusmodi nomine ecclesie Jadrensis pro proventibus fabrice dicte ecclesie quos archiepiscopus sibi appropriat in iniuriam oratoris*. U gradu Zadru i cijeloj nadbiskupiji nije bilo lako naći suce koji bi papino pismo proveli u djelo, *iudices in civitate et diocesi Jadrensis qui litteras has exequi vellet facile non reperirentur* (ASV, Reg. Suppl. 627, f. 214r-v: Rim, 26. srpnja 1468. godine).

⁵ Sin zadarskoga patricija Krševana Krišave, doktor kanonskoga prava i redovnik u mletačkom samostanu sv. Nikole na Lidu, Petar Krišava postao je opatom Sv. Krševana na kraju razdoblja burnih promjena u Zadru, nakon mletačkoga osvajanja 1409., kada je opat Krševan de Soppe progнан iz grada. On je ostavku

u miran posjed nadarbina, osigurati da bude primljen u kanonički zbor i dobije svoje mjesto u koru i kapitolu. U trenutku imenovanja Franjo Damjanov već je vlasnik kapele Blažene Marije od zdravlja (*de Bonogaudio*) i stalne nadarbine u zadarskoj crkvi, koje mu donose godišnji prihod od 20 florena.⁶ Kao kanonik, našao se 17. lipnja 1457. u Rimu da bi obavio neki posao za Luku Stipčića,⁷ a 21. lipnja pred papom Kalistom III. podnio je odreknuće na svoju kanoničku prebendu da bi je zamijenio za arhiđakonat u posjedu Luke Stipčića.⁸ Papa Pio II. imenovao ga je 1. kolovoza 1461. svojim akolitom i kapelanom;⁹ 5. kolovoza dobio je dozvolu da oporučno raspoláže svojim dobrima (*licentia testandi*);¹⁰ 25. kolovoza dodijeljene su mu kapele sv. Vida i sv. Eufemije na otoku Ugljanu godišnjega prihoda u iznosu od 20 zlatnih florena, kojih se pred papom odrekao Nikola Tomaci.¹¹ Dana 15. veljače 1462. imenovan je apostolskim nuncijem i sakupljačem dugova za Apostolsku komoru na teritoriju Istre i Dalmacije.¹² Dana 11. lipnja 1475. zatražio je od pape Siksta IV. da mu bude vraćeno njegovo mjesto u kaptolu zadarske crkve.¹³

na mjesto opata podnio 1419. preko svojega zastupnika, klerika Giovanozza de Coronata iz Beneventa, a papa Martin V. objavio je 7. svibnja 1421. ispravu o imenovanju Petra Krišave novim opatom i uputio je redovnicima, svim vazalima samostana te zadarskomu nadbiskupu (ASV, Reg. Lat. 217, ff. 135v-136v). Krišava je već 15. svibnja dobio dozvolu da bude zaređen u crkvene redove izvan kanonski određenog vremena te je posvećen za opata (ASV, Reg. Lat. 212, f. 5v). Marin Krišava je ispravom o imenovanju za zakonskoga zastupnika koju je 28. kolovoza 1420. sastavio bilježnik padovanske kurije Bartolomej Nikolin, u uredu voditelja Apostolske komore u Apostolskoj palači u Rimu 21. svibnja 1421. u njegovo ime obećao uplatiti svotu od 300 florena na koju je samostan oporezovan (ASV, Cam. Ap., Oblig. et Sol. 58, f. 188r). I sam je dužd 12. lipnja 1421. o njegovu imenovanju pismom obavijestio zadarskoga nadbiskupa Blaža Molina (4. III. 1420. – 19. I. 1428.) i redovnike samostana! Međutim, već 5. siječnja 1422. samostanski su prihodi opterećeni godišnjom uplatom na ime obeštećenja za Martina de Ortha iz Napulja, koji je podnio ostavku na komendatarnu upravu samostanom (ASV, Cam. Ap., Annatae, 1, f. 283r). Vidi i Giuseppe PRAGA, "Lo 'scriptorium' dell'abbazia benedettina di San Grisogono in Zara", *Archivio storico per la Dalmazia* 7 (1929), br. 39. Od oca je oporučno naslijedio treći dio knjižnice, koja se sastojala od 27 knjiga. Nakon smrti opata Krišave opatija je 30. prosinca 1447. u komendatarnu upravu predana Petru Barbu, nećaku pape Eugena IV. i kardinalu đakonu rimske crkve Svete Marije Nove, budućemu papi Pavlu II. (1464.–1471.) (ASV, Reg. Vat. 406, ff. 244v-245r).

⁶ ASV, Reg. Lat. 374, ff. 175r-176r: Firenze, 22. listopada 1440. godine.

⁷ ASV, Reg. Lat. 523, ff. 121r-122r: Rim, 17. lipnja 1457. godine.

⁸ ASV, Reg. Lat. 526, ff. 303v-305r: Rim, 21. lipnja 1457. godine (pismo upućeno Luki Stipčiću); Reg. Lat. 529, ff. 280r-281v: Rim, 21. lipnja 1457. godine (pismo upućeno arhiđakonu Franji Damjanovu).

⁹ ASV, Reg. Vat. 516, f. 37r: Tivoli, 1. kolovoza 1461. godine.

¹⁰ ASV, Reg. Vat. 483, f. 298r-v: Tivoli, 5. kolovoza 1461. godine.

¹¹ ASV, Reg. Lat. 569, ff. 201v-203r: Rim, 25. kolovoza 1461. godine.

¹² ASV, Reg. Vat. 516, ff. 70r-71v: Rim, 15. veljače 1462. godine. Augustin THEINER, *Vetera Monumenta Slavorum Meridionalium historiam illustrantia maximam partem nondum edita ex Tabulariis Vaticanis deprompta collecta ac serie chronologica disposita*. Tomus Primus: Ab Innocentio papa III. usque ad Paulum papam III. 1198-1549 (Romae: Typis Vaticanis, 1863), 463-464, br. 654.

¹³ ASV, Reg. Suppl. 721, f. 261r-v: Rim, 11. lipnja 1475. godine.

Crkvena karijera Mafea Vallaressa

Malo je vijesti o mladosti venecijanskoga plemića Mafea Vallaressa. Zonta i Brotto, autori djela *Acta graduum academicorum Gymnasii Patavini...*, spominju ga u dva navrata: kao studenta 1439. te kao kanonika Krete i Trevisa s diplomom doktora kanonskoga prava koju je stekao 26. svibnja 1445. godine.¹⁴ U pismu od 30. ožujka 1449. papa Nikola V. spominje ga kao *Mafeo Vallaresso de Venetiis, decretorum doctor, notarius noster...*¹⁵ Nakon što je u Sieni, na putu od Rima prema Zadru da bi preuzeo posjed svoje nadbiskupije, iznenadno preminuo nećak mletačkoga dužda Polidoro Foscari,¹⁶ Nikola V. dodijelio je njegovo mjesto 1. srpnja 1450. upravo treviškomu kanoniku Mafeu Vallaressu. Kao zadarski nadbiskup, bio je jedan od glavnih protagonista uključenih u slučaj oslobođanja biskupa Nikole Modruškoga, kojega su 1462. zatočili krbavski knezovi Kurjakovići.¹⁷ Kao apostolskoga legata, papa ga je poslao u Köln, a nakon uspješno obavljene misije vratio se u Zadar. Senatu u Veneciji podnosio je molbe za ispražnjena mjesta biskupa u Padovi (1481.) i Trevisu (1485.), ali su senatori oba puta potporu davali drugim kandidatima.¹⁸

Sudeći prema dokumentu od 5. kolovoza 1461.,¹⁹ sukobi koji za protagoniste imaju nadbiskupa Vallaressa i arhiđakona Damjanova započeli su barem nekoliko mjeseci prije zbog načina raspodjele prihoda od desetine.

¹⁴ Caspare ZONTA – Iohanne BROTTTO, *Acta graduum accademicorum Gymnasii Patavini...* vol. 1/2-3 (Padova: Antenore, 1970), 78, br. 1330; 214-215, br. 1943: *licentia privati examinis et publica doctoratus in iure canonico domini Maphei Valaresso canonici cretensis et tervisini*.

¹⁵ ASV, Reg. Vat. 389, f. 12r-v od 30. ožujka 1449. godine.

¹⁶ Doktor obaju prava Polidoro Foscari imenovan je 5. studenoga 1449. godine. Prvi nećak dužda Francesca Foscarija imenovan je primicerijem Sv. Marka 1425.; doktorat obaju prava stekao je na Sveučilištu u Padovi 1436. godine. U dobi od 28 godina, 27. rujna 1427. preuzeo je strateški važno i politički osjetljivo mjesto biskupa Bergama. Tijekom 1448. odnosi između njega i vjernika u Bergamu toliko su se pogoršali da je Polidoro optužen da je neke dragocjenosti koje pripadaju katedrali (poput knjiga i srebrnine) otuđio za sebe. Dennis ROMANO, *The likeness of Venice. A life of Doge Francesco Foscari 1373-1457* (New Haven – London: Yale University Press, 2007), 214.

¹⁷ Mislav Elvis LUKŠIĆ, "Zatočeništvo Nikole Modruškoga kod krbavskih knezova g. 1462.", *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 42 (2000), 105-171.

¹⁸ Cesare CENCI, "Senato Veneto: 'Probae' ai benefici ecclesiastici", u: Celestino Piana – Cesare Cenci, *Promozioni agli ordini sacri a Bologna e alle dignità ecclesiastiche nel Veneto nei secoli XIV-XV* (Firenze: Quaracchi, 1968), 313-354, [Specilegium Bonaventurianum 3], 410: Vallaresso je 16. travnja 1481. podnio molbu nakon smrti padovanskoga biskupa Jakova Zena, ali su senatori povjerenje dali Petru Foscariju; str. 418: tek dan nakon smrti Zaneta iz Udina, 16. veljače 1485. *Maffeus Vallaresso iam per triginta quinque annos archiepiscopus Jadrensis, quondam ser Georgii* podnio je molbu za mjesto treviškoga biskupa, na koje je međutim samo pet dana poslije, 21. veljače, izabran porečki biskup Nicolò Franco, koji će kao apostolski nuncij u Veneciji biti uključen u rješavanje slučaja "preotimanja" prihoda trogirске katedrale.

¹⁹ ASV, Reg. Lat. 567, ff. 183v-184r: Tivoli, 5. kolovoza 1461. godine: ... *cum autem sicut eadem petitio subiungebat ex premissis et nonnullis aliis contra iuris dispositionem per eundem archiepiscopum attemptatis non parva in clero et populo ladrensi murmuratio sit exorta, pro eo quod pecunie in fabricam eiusdem ecclesie vetustate confecte et reparatione non modica egente, ut premittitur, convertende in usus alios exponuntur, pro parte eiusdem archidiaconi asserentis, pro conservatione iurium dicte ecclesie ac sue iurisdictionis archidiaconalis, necnon exoneratione conscientie hec ad debitum statum reduci appetere, nobis fuit humiliter supplicatum ut ad obviandum detractionibus et murmuracionibus cleri et populi predictorum ac pro debito et cultu iustitie ecclesie et sue indemnitatibus super his oportune providere de benignitate apostolica dignaremur...*

Mafeo Vallaresso i njegova reakcija

Tek nešto više od tri mjeseca nakon arhiđakona, 17. studenoga 1461. sucu Svete rote Petru Ferrizu²⁰ nadbiskup Vallaresso požalio se na nemar koji prema svojim obvezama u crkvi iskazuje arhiđakon te na sastav tročlane komisije koja bi trebala rješavati njihov spor oko vođenja poslova i iznajmljivanja posjeda rogovske opatije sv. Kuzme i Damjana. Naime, kako tvrdi nadbiskup Vallaresso, ninski biskup karmelićanin Natale Giorgi zauzet je oko poslanstva bosanskomu kralju, opat samostana sv. Krševana Deodat Venier²¹ je izopćen, a ninski arhiđakon ionako provodi više vremena u službi mađarskoga kralja nego u biskupiji. Komisiju, dakle, nadbiskup nastoji diskreditirati i predlaže svoje kandidate: splitskoga nadbiskupa Lorenza Zanea (1452. – 1473.) i šibenskoga biskupa Urbana Vignatija (1454. – 1468./1470.) te splitskoga i šibenskoga arhiđakona.²²

Nadbiskup Vallaresso pismom se 31. srpnja 1462. obratio biskupu Torcella, Dominiku de Dominicis,²³ da bi i njemu objasnio svoje postupke u raspodjeli prihoda i uzroke sukoba s arhiđakonom, kojega i ovom prilikom nastoji diskreditirati.²⁴ Kako saznajemo iz tog pisma, do toga su datuma trojica delegiranih sudaca već obavila ispitivanje i nadbiskupu oduzela pravo na četvrti dio prihoda od desetine. Nadbiskupov su vikar i zastupnik na njihovu odluku podnijeli žalbu i zatražili novi termin, a na novom je ročištu njegov zastupnik podastro brojne dokaze protiv njihove prethodne odluke. U još jednom nadbiskupovu pokušaju dokazivanja nepravičnosti odluke sudaca sudjelovali su njegov vikar i brat mu Jakov Vallaresso²⁵ (apostolski

²⁰ Conradus EUBEL, *Hierarchia catholica medii aevi sive summorum pontificum, S.R. E. cardinalium, ecclesiarum antistitum series*, Vol. II. *Ab anno 1431 usque ad annum 1503 perducta e documentis tabularii praesertim Vaticani collecta, digesta, edita* (Münster: Libraria Regensbergiana, 1914; 1960²) (dalje: EUBEL, *Hierarchia* II), 13, 41, 251. Biskup španjolske Tarazone (1464. – 25. IX. 1478.) i *referendarius* Apostolske palače, Petar Ferriz je za kardinala izabran 18. prosinca 1476. godine.

²¹ Kao opat samostana sv. Krševana, Deodat Venier je sve do svoje smrti 1485. mnogo ulagao u materijalnu obnovu samostana i oživljavanje njegove uloge gradskoga kulturnog centra. Obnovio je opatijsku dvoranu koju je trgovac Pasini pretvorio u skladište: 1482. za nju je od klesara Tome iz Faenze i brata mu Bona iz Milana naručio šest prozora. Nakon tri godine naručio je od Nikole Firentinca ukrasne prozore za samostan i obvezao se isplatiti mu 134 zlatna dukata. Dao je postaviti i temelje za zvonik samostanske crkve, koji nakon njegove smrti nikada nije dovršen. Dao je izraditi nekoliko prekrasnih liturgijskih kodeksa, a oko sebe je okupio niz humanista poput klerika iz Novare i ninskoga kanonika Filipa de Rosatisa, doktora crkvenoga prava Antuna Cisirellisa iz Piacenze, učitelja zadarskih škola Jacopa da Sant'Elpidio, zadarskoga notara i humanista Jeronima Vidulića te pašskog humanista Benedikta Missola. Vidi Josip KOLANOVIĆ, "Liturgijski kodeksi svetokrševanskog opata Deodata Venijera", *Radovi Zavoda JAZU u Zadru* 29-30 (1983), 57-84, osobito 61-62; Ivan OSTOJIĆ, *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima* 2 (Split: Benediktinski priorat – Tkon, 1964), 50.

²² BAV, Barb. Lat. 1809, ff. 486-488.

²³ EUBEL, *Hierarchia* II, 111, 253. Apostolski protonotar Dominik *de Dominicis* izabran je za biskupa Torcella 20. veljače 1448.; premješten je u Bresciu 14. studenoga 1464., a umro u veljači 1478. godine.

²⁴ BAV, Barb. Lat. 1809, ff. 523-527.

²⁵ Jakov Vallaresso je kao apostolski protonotar 30. kolovoza 1482. izabran za koparskoga biskupa. Umro je 9. ožujka 1503. godine (EUBEL, *Hierarchia* II, 169). Autor je djela *Historia de origine et processu urbis ac principum et imperatorum ipsius usque ad Carolum Magnum extracta de Mari historiarum, inc. Anno a mundi origine*, kako stoji na kraju rukopisa, f. 186v: *Hancronicam pro quadam ocii voluptate manu propria scripsi ego Jacobus Vallaressus Venetus apostolice sedis protonotarius dum pro sanctissimo domino nostro Sixto pontifice*

podđakon i protonotar u Rimu), kojemu je nadbiskup Mafeo sve objasnio pismom od 23. prosinca 1462. godine. Novi detalj u sporu je da su rektori umjesto Filipa de Rerra izabrali novoga pravnog zastupnika u osobi Šimuna Fanfogna.²⁶ Sukob nije riješen ni tijekom sljedećih šest mjeseci. Dapače, iz molbe koju je Kuriji 16. srpnja 1463.²⁷ uputio Franjo Damjanov saznajemo da ga je u međuvremenu nadbiskup na brojne načine i s mnogo mržnje ometao u upravljanju fabrikom i njezinim приходima, a prema njegovu statusu papina akolita, kolektora i nuncija nije pokazivao nikakvo poštovanje.²⁸

On se zatim požalio da ga svakodnevno uznemiruje novim mukama, nanoseći mu i znatnu materijalnu štetu (*non habito respectu aliquo quod ipse collector et nuncius apostolicus necnon prefate sedis acolitus et capellanus ut prefertur existit, eum quotidie novis vexacionum generibus molestare et occasionem pro causa quam eum iugitur querere non desistat in dicte sedis et Camere apostolice eiusque officialium contemptum ac ipsius oratoris prejudicium et non modicum et detrimentum*). Zamolio je stoga da mu se omogući neometano obavljanje poslova za Komoru (*ut dicte Camere negotia diligenter in illis partibus exercere valeat*) te da ga se zaštiti od nadbiskupove samovolje.

maximo arci Tiferiensi preessem anno domini MCCCCLXXVIII (Paul Oscar KRISTELLER, *Iter Italicum*, vol. V. *Alia itinera III and Italy III*. Sweden to Yugoslavia, Utopia, Supplement to Italy /A-F/ Leiden, Brill, 1990. Cambridge: Harvard University, 231). Kao zadarskomu kanoniku, na komendatarnu mu je upravu 21. travnja 1476., nakon smrti posljednjega opata Šimuna, dodijeljen benediktinski samostan sv. Petra na otoku Pagu, čiji je godišnji prihod procijenjen na 40 zlatnih florena. Istoga je dana Jakov osobno na ime *annatae* uplatio svotu od 18 florena (ASV, Cam. Ap., Intr. et Ex. 492, f. 128v; Rim, 29. travnja 1476. godine; Cam. Ap., Annatae 24, f. 134r; ASV, Reg. Lat. 761, ff. 212r-213r; OSTOJIĆ, *Benediktinci* 3, 291).

²⁶ BAV, Barb. Lat. 1809, ff. 548-550.

²⁷ ASV, Reg. Suppl. 565, f. 13r-v; Tivoli, 16. srpnja 1463. godine.

²⁸ Kao potvrda ove arhidakonove tvrdnje doista bi moglo poslužiti i pismo koje je nadbiskup Vallaresso uputio mletačkomu duždu Kristoforu Moru 15. lipnja 1462. godine: *Hinc est quod nuper Hyadram accedens archidiaconus ecclesie mee: apportavit secum nonnullas litteras Sanctissimi D.N. pape videlicet unas officii sui collectoriatu et quasdam alias ad lites priuatas et ad beneficia in hac ciuitate obtinenda, simul etiam litteras ducales Excellentie Vestre directas ad istos Magnificos Rectores Hyadre quibus, earum uigore precipitur ac mandatur, ut easdem litteras apostolicas per ipsum archidiaconum obtentas debite faciant executioni demandari. Verum quia sepe numero euenit, ut nonnulli per falsi suggestionem, sicut optime nouit Celsitudo Vestra, Sedem Apostolicam circumuenientes: easdem litteras iuxta sue uoluntatis studium reportant, quarum tamen executio fieri non debet nisi prius de earum ualiditate secundum formam iuris per ordinarium cognoscatur; quo facto, tum demum ipse littere apostolice uel approbantur et executioni mandantur, uel suspenduntur tanquam tacita ueritate et expressa falsitate obtente equanimiter Pontifici Maximi tollerare consueuit, cum ei rationabilis causa pretenditur cur mandatis aut litteris suis obeditum non fuerit, his itaque se habentibus, neque ego de predictarum litterarum nullitate seu ualiditate cognoscere possem, litteris ipsis Excellentie Vestre obstantibus, neque isti rectores aliter facere possunt quin easdem simul omnes apostolicas litteras aut recte aut perperam per prefatum archidiaconum impetratas, uigore litterarum Excellentie Vestre ita precipientes debite faciant executioni mitti. Que quidem res quoniam cederet in magnum dedecus pontificalis dignitatis mee et in damnum multorum pauperum clericorum, quos idem archidiaconus uirtute predictarum litterarum apostolicarum tacita ueritate obtentatarum et litterarum Serenitatis Vestre beneficiis suis spoliare, eorumque possessionem occupare affectat, non sine Dei omnipotentis et hominum offensione (!) nec sine populi et cleri huius murmuracione maxima. Proinde Clementie Vestre humiliter supplico, ut prefatas suas litteras super executione ceterarum litterarum apostolicarum preterquam officii collectoriatu, quibus nihil opponitur, ad prefatos dominos Rectores istos directas, reuocare ac prorsus annullare dignetur ac potius eisdem scribere, ut me officium meum debita iuris equitate seruata, exercere permittant, neque de exequenda uoluntate pontificis curam suscipiant, prius quam de iure clarius constet, que sit uoluntas eius in premissis, nam non puto id esse de mentis Serenitatis Vestre per suas prenominate litteras: ut alterius iura tollantur aut cuiquam indebite preiudicium fiat. BAV, Barb. Lat. 1809, ff. 195-197.*

Slučaj o prihodu fabrike između nadbiskupa i arhidakona koji predstavlja kaptol i cijelu zajednicu zadarskih građana nije završen ni nakon gotovo 15 godina. U arhidakonovoj se molbi od 11. lipnja 1475., kojom traži da mu bude vraćeno njegovo kanoničko mjesto u zadarskoj katedrali, može naslutiti strah da će nadbiskup i vikar nastaviti parnicu i da će on, možda, završiti u zatvoru (*cum autem Pater Sancte, dictus orator cum prefatus archiepiscopus proventus ecclesie fabrice Iadren. perciperet super huiusmodi proventibus quorum perceptio, consumatio et computum ad oratorem pertinebant aliquandiu litigarunt et unam pro se et contro dictum archiepiscopum in illis partibus sententiam respoitiuit qui postmodum partes alias conformes sententias in Romana Curia ulla declarata existit cum expensarum condemnatione et propterea orator dubitat ne prefatus episcopus vel eius vicarius premissorum occasione aliquid controversiam moliat eumque carceri detradare et in illo male tractari faciat*),²⁹ pa je 18. rujna 1475. papa Siksto IV. ninskomu biskupu Jakovu Bragadinu³⁰ (1462. – 1479.), koji tada rezidira u Zadru, uputio nalog da se ponovno pozabavi slučajem.³¹

Ako je suditi prema dokumentima dostupnima u Tajnom vatikanskom arhivu, taj će dugotrajni proces dobiti epilog u dvije molbe gotovo identičnoga sadržaja koje je nadbiskup Vallaresso u relativno kratkom roku podnio papi Sikstu IV. Prva je poslana 3. ožujka,³² a druga 2. lipnja 1478. godine. Saznajemo da je spor koji su pokrenuli zadarska komuna i kaptol predvođen arhidakonom Franjom Damjanovim stigao na rješavanje novim sucima – venecijanskomu patrijarhu Mafeu Gherardiju³³ i ninskomu biskupu Jakovu Bragadinu. Saslušavši nadbiskupovu obranu i ne našavši protiv njega nikakve zloporabe ovlasti, njih su dvojica zadarsku komunu i kaptol osudili na plaćanje troškova (*vocata dicta creatura vestra et auditis hinc inde propositis quod iustus foret determinaveret et consequenter cum pro parte dicte creature vestre nulle relevantes exceptiones iurisdictionis dedicatorie coram reverendo patre domino Mapheo patriarcha et pretense iudice delegato predicto opposite fuissent et harum occasione, servatis servandis, prefatus reverendus pater dominus patriarcha, se non iudicem pretensarum litterarum vigore, inter dictas partes diffinitive declaravit ac preces ipsas in expensis... condemnavit*). Oni su, naravno, papi podnijeli žalbu na patrijarhovu odluku, a slučaj je predan auditoru Svete rote Antonu *de Grassis*,³⁴ koji će *ad partium adversarum instantiam* formirati novi sudski spor u Rimu. U tim je okolnostima – *partes huiusmodi litigantes longe habilis et cum maiori forte et temporis et expensarum iactura* – a da bi se uštedjelo na daljnjim troškovima skupoga sudskog postupka, nadbiskup zamolio da se proces ponudi *aliquibus probis viris in civitate Veneciarum* i za nove članove

²⁹ ASV, Reg. Suppl. 721, f. 261r-v: Rim, 11. lipnja 1475. godine.

³⁰ Jakova Bragadina, izabranoga skradinskog biskupa (23. srpnja 1460. kao izabrani skradinski biskup obvezao se na uplatu malih pristojbi Apostolskoj komori i kardinalskom zboru), papa Pio II. premjestio je 5. ožujka 1462. na ninsku biskupsku katedru (EUBEL, *Hierarchia* II, 204, 231).

³¹ ASV, Reg. Vat. 570, ff. 39r-41r: Rim, 18. rujna 1475. godine.

³² ASV, Reg. Suppl. 766, ff. 121v-122r.

³³ EUBEL, *Hierarchia* II, 264: 21. prosinca 1468. – 14. rujna 1492. godine.

³⁴ Antonio (umro 1491.) pripadnik je ugledne bolonjske patricijske obitelji *de Grassis*. Bio je apostolski nuncij kod cara Fridrika III. (1478.–1479.), auditor Rimske rote od 1482., upravitelj pokrajine Campagna e Marittima te biskup Tivolija od 1485. godine. EUBEL, *Hierarchia* II, 251.

sudačke komisije predložio dračkoga biskupa te plebane venecijanskih crkava svetih Barnabe i Ivana Krizostoma da bi barem jedan od njih preuzeo i završio spor. Papa je odlučio da se predmet preda padovanskomu biskupu Jakovu Zenu.³⁵ Dakle, nove parnice koje bi ponovno mogle ići na ruku nadbiskupu Vallaressu...

Iz svega rečenog jasno je da ni jedna od sukobljenih stranaka nije štedjela udarce. Slučaj pokazuje da su se u sudskoj praksi koristile sve tehničke mogućnosti koje pomažu da se porazi suparnik ili da se izricanje nepovoljne presude spriječi i odugovlači što je duže moguće. Bilo je sumnjivih sazivanja svjedoka, čudnih izuzeća sudaca, pristranosti sudaca, pozivanja u pomoć prijatelja i utjecajnih zaštitnika (treba naglasiti da je nadbiskup ovdje – sa svim svojim “jakim” poznanstvima iz venecijanskoga kruga – ipak u prednosti, a arhiđakon mora koristiti službene, pa stoga i sporije i slabije, putove da dođe do Kurije), diskreditiranja protivnika. Veoma vjerojatno ni konačna odluka nije bila zadovoljavajuća za obje stranke, koje su u proces uložile ogromne svote novca, brojne dokumente i, ne manje važno: vrijeme! Sličan kraj u gotovo svakom sukobu između dviju jednako respektabilnih stranaka bila je arbitraža – koja je možda i definirala stvarnost lokalnih moćnika (imajući uvijek na umu da su pravo i običaji samo elementi te moći), ali je nastojala izbjeći neredu.

Francesco Marcello i trogirski biskupski menza

Mletački je patricij Francesco Marcello (Venecija, 1446. – 15. VII. 1524.)³⁶ na mjesto trogirskoga biskupa imenovan 22. listopada 1488., a posjed biskupije preuzeo je u ožujku 1490. u pratnji svojega brata, šibenskoga kneza Petra Marcella. Godišnji prihod biskupske menze iznosio je između 400 i 500 zlatnih florena, od kojih je stotinu zlatnika na ime obeštećenja trebalo uplaćivati rapskomu biskupu Ludoviku Malombri.³⁷ Da bi se othrvao financijskim teškoćama, biskup Marcello zatražio je preko Senata 22. rujna 1489. od Rimske

³⁵ Doktor obaju prava Jakov Zeno imenovan je na biskupiju Belluno-Feltre 26. travnja 1447. nakon smrti biskupa Tome Tomasinja. Na biskupiju u Padovi premješten je 26. ožujka 1460., a umro je krajem ožujka 1481. godine (EUBEL, *Hierarchia* II, 103, 210). Tijekom života strastveno je sakupljao rukopisne kodekse i inkunabule. Nakon iznenadne smrti biskupska je rezidencija opljačkana, knjige su razgrađene, pa je u inventaru koji je dao sastaviti njegov nasljednik Pietro Foscari zabilježena samo trećina, odnosno 361 knjiga, koje čine povijesnu jezgru padovanske kaptolske biblioteke. Opširnije: Eugenia GOVI, “La Biblioteca di Jacopo Zeno”, *Bollettino dell’Istituto di paleografia del libro* 10 (1951) 1/4, 34-118. Ne treba zaboraviti da je Mafeo Vallaresso u vrijeme svojega boravka na liječenju u Padovi već 20. ožujka 1460. imao vijest o Zenovu imenovanju: *Existenti siquidem mihi hic Padue quo loci curande valitudinis gratia pridem concessi: nunciatum est per litteras ex Venetiis quam fauste et cum omnium consensu ac beneplacito per Clementiam Maximi Pontificis viduitati huius Alme Sedis prouisum fit de persona eiusdem R. D. V. Quo certe nuncio non solum ego qui propensiori amore accedo V. D. verum tota hec ciuitas letatea est et adhuc letatur gratias referrens omnipotenti Deo qui tandem uisitauit et fecit redemptionem plebis sue* (BAV, Barb. Lat. 1809, str. 422-423, br. 405).

³⁶ Giuseppe GULLINO, “Marcello, Francesco”, *Dizionario biografico degli italiani* 69 (Rim: Istituto della enciclopedia italiana, 2007), 528-529.

³⁷ EUBEL, *Hierarchia* II, 92: Aloysius (Ludovik) Malombra obvezao se 19. siječnja 1484. na uplatu zajedničkih i malih pristojbi na koje je oporezovana Rapska biskupija (ASV, Cam. Ap., Oblig. et Sol. 83, f. 115v). Mjesto biskupa zadržao je do smrti, a 20. studenoga 1514. na njegovo je mjesto imenovan Vincenzo Nigusantius, kojemu je istoga dana uručena i dispensacija o nedovoljnoj kanonskoj dobi za mjesto biskupa, *dispensatio super defectu actatis* (ASV, Reg. Lat. 1314, ff. 49r-50r; 50v, 51r-v).

kurije odgodu isplate, ali molba nije prihvaćena. Prije 1500. dvaput je od mletačkoga Senata zatražio potporu da bi napustio Trogirsku biskupiju. Naime, 18. rujna 1490. sudjelovao je u glasanjima ("probe") Senata za mjesto patrijarha Venecije, a 5. rujna 1494. i za akvilejskoga patrijarha, ali su u oba slučaja senatori podržali kandidature drugih prelata. Nije moguće utvrditi koliko su ta dva neuspjeha utjecala na njegovu odluku da stvarno rezidira u Trogiru, ali je sigurno da se u Dalmaciji nalazio na početku mletačko-turskoga sukoba 1499. – 1503., koji su obilježili brojni turski upadi i razaranja posjeda na teritoriju biskupije. Godine 1500. sagradio je odlično utvrđen kaštel u Bosiljini da bi biskupskim seljacima i njihovu blagu pružio zaklon i zaštitu u slučaju iznenadne turske provale, a čudotvornu sliku Djevice Bogorodice iz Bosiljine prenio je u franjevački samostan na Čiovu da ne bi pala u ruke Turcima. U prisutnosti doktora obaju prava, arhiđakona i kanonika trogirске katedrale Ivana Štafilića, primicerija Svetonija, Mihovila Bratoeuicha, Mihovila pokojnog Ostoye i biskupova kapelana Kristofora, koji su se kapitularno sastali u njegovoj spavaćoj sobi, 6. je studenoga 1500. donio odluku prema kojoj se u trogirskoj katedralnoj crkvi više neće dopuštati pokapanje pokojnika. Oni kojima je to do tada bilo dopušteno dobili su rok od osam mjeseci da svoje grobnice ujednače s razinom poda.³⁸ Dana 17. siječnja 1501. osobno je prisutan u kaštelu Bosiljina da bi Turke odvratio od još jednog upada, a 4. veljače sama je trogirska komuna u Veneciju uputila svojega predstavnika Jerolima Lucića da u Senatu zatraži pomoć oko dovršenja izgradnje utvrde jer biskup više za to nije imao sredstava. Biskup Marcello osobno je 10. prosinca 1502. u Veneciji, gdje se duždu obratio na elegantnom latinskom tražeći pomoć za svoje vjernike u Trogiru, a 21. srpnja 1503. molbu u korist svoje biskupije ponovio je i pred Senatom.

Prema onome što Jacopo Coleti prenosi od kroničara Marina Sanuda, koji je biskupa osobno dobro poznao, stječe se dojam da je Trogir doživljavao kao mjesto progonstva, iz kojega je trebalo pobjeći! Već od samoga početka 1503. pa sve do 1517. u Senatu je podnosio kandidaturu za bilo koje drugo mimnije i bogatije mjesto na teritoriju Mletačke Republike: u ožujku 1503. nedostajalo mu je glasova za mjesto biskupa u Cremoni, a 17. travnja za mjesto biskupa u Veroni. Dana 12. studenoga 1504. odbijen je na glasanju za mjesto patrijarha Venecije, jednako tako nije prošao na ponovljenom glasanju za veronskoga biskupa u srpnju 1508. godine. Napokon je 18. rujna te godine dobio dekret Senata za biskupsku katedru u Vicenzi, ali se odluci žestoko suprotstavio papa Julije II., koji je na to mjesto želio namjestiti svojega nećaka Franciotta della Roverea. Naravno, Senat je popustio, pa je biskup Marcello, i dalje protiv svoje volje, ostao u Trogiru, ali je zato obustavio uplaćivanje obeštećenja rapskomu biskupu Malombri. Negativan i žestok odgovor, u skladu s lošim odnosima koji su u to vrijeme vladali između Venecije i Kurije, nije dugo čekao: 30. prosinca 1509. kažnjen je izopćenjem. Kazna mu je potvrđena još jednom, 8. listopada 1514., a poslije je poništena. Od tada do smrti Marcello se nije vratio u Dalmaciju. Ponovno ga nalazimo među kandidatima za biskupiju Feltre 31. listopada 1512., 23. veljače 1517. je "posjetio Zbor otaca, zamolio dužda da privoli Senat neka preko

³⁸ Trogir, Kaptolski arhiv, pergamene, br. 199.

glasnika isposluje od vrhovnog svećenika, da na mjesto padovanskog biskupa, koji će uskoro umrijeti postavi njega. Patio je naime vrlo teško zbog odbijenice za vičentinsku biskupiju što ju je donio Julije II.... Ali mu se ni tada, ne znam kojom njegovom kobi, želja nije ispunila”.³⁹ Mjesto biskupa u Vicenzi napokon je uspio dobiti 29. siječnja 1524., ali je 15. srpnja iste godine umro u svojoj palači San Anzolo na Canalu Grande, a pokopan je u crkvi sv. Stjepana.

Prema dostupnim, do danas u kopijama sačuvanim dokumentima⁴⁰ možemo pratiti tijek događanja koja počinju nešto prije njegova dolaska u Trogir da bi u pratnji brata Petra Marcella preuzeo posjed svoje biskupije početkom ožujka i traju do 14. travnja 1490. godine. Naime, netko je biskupova brata Petra pogrešno i lažno obavijestio da su neki trogirski plemići četvrti dio ukupnih prihoda trogirске katedrale prenamijenili u svoju korist, *nunc vero, quoniam per aliquos Tragurienses data fuerat mala et falsa informatio magnifico domino Petro Marcello, fratri reuerendissimi domini Francisci Marcello, episcopi Traguriensis, videlicet, quod per aliquos seculares erat occupata quarta pars redditus episcopatus predicti, et quod pecunia inde extracta sub nomine fabrice, per dictos laicos ad proprios usus convertebantur, cum dicta ecclesia nullam indigentiam inde haberet alicuius fabrice*. Vođen tom pogrešnom informacijom, Petar Marcello uputio je u ime svojega brata biskupa papi Inocentu VIII. (1484. – 1492.) molbu kojom je zatražio da se prihodi sjedine s приходima biskupske menze. Nesumnjivo je ta informacija došla do braće Marcello tijekom pregovora vođenih o imenovanju Francesca za trogirskoga biskupa nakon premještanja dotadašnjega biskupa Leonella Chiericattija na biskupiju u Concordiji (i on je 22. listopada 1488. Apostolskoj komori obećao uplatu zajedničkih i malih pristojbi svoje nove biskupije). Svakako se to moralo dogoditi prije subote 20. veljače 1490., kada je na “paniku” u krugovima bliskim katedralnomu kaptolu i fabrici katedrale zbog biskupove odluke o nepoštovanju stoljetnih prava reagiralo i Vijeće trogirске komune. Naime, na sjednici Vijeća, u prisutnosti kneza, kapetana i sudaca, sa 39 glasova, uz tri glasa protiv, plemić Koriolan Cipiko izabran je da pred duždem i Vijećem desetorice i drugim magistratima te apostolskim legatom u Veneciji predstavlja trogirsku komunu u pitanju prihoda operarije trogirске katedrale. Vijeće mu je za tu misiju namijenilo plaću od 30 zlatnika i odredilo da na put mora krenuti u roku od deset dana.

Vjerojatno istovremeno, i biskup Marcello spoznao je da je pogrešno reagirao na lažnu informaciju, da mu je prešućena istina, a sve je bilo usmjereno i na štetu Božje službe u trogirskoj katedralnoj crkvi i u suprotnosti sa stoljetnim povlasticama koje su trogirski građani i njihova katedrala dobili od ugarskih kraljeva Kolomana i Bele IV. te same

³⁹ Daniele FARLATI, *Trogirski biskupi s dodacima i ispravcima Jacopa Coletija*, Prijevod s latinskog: Kažimir Lučin, Uvod i bilješke Jadranka Neralić (Split: Književni krug, 2010), 38.

⁴⁰ Radi se o sljedećim dokumentima: Trogir, Kaptolski arhiv, kodeks “Operaria”, f. 61, zapisnik sjednice Vijeća od 20. veljače 1490. godine; Zagreb, Hrvatski državni arhiv, Obiteljski arhivski fond Fanfogna-Garagnin, Kartular Trogirskoga kaptola (Cartularium Capituli Traguriensis, 1185-1775), ff. 344-346, notarska isprava javnog bilježnika Franje Bonavite od 29. ožujka 1490; Trogir, Kaptolski arhiv, kodeks “Operaria”, ff. 64-68, notarska isprava javnog bilježnika i tajnika apostolskog nuncija Bartolomeja, sina Anuna Pedretija, od 30. ožujka 1490. i ff. 68-69, prijepis dukale dužda Augustina Barbadica od 14. travnja 1490., koja se nalazi i u kodeksu br. 60 “Raccolta di ducali dal 1272 al 1753”, ff. 175-176, trogirskoga kaptolskog arhiva.

Mletačke Republike.⁴¹ Doista, iz notarske isprave koju je 29. ožujka 1490. u rezidenciji biskupa Marcella, u četvrti Sv. Pavla, u prisutnosti svećenika Dominika *de Mazonibus*, kanonika u Famagusti, trogirskoga građanina Mateja *Vchatio*, i drugih svjedoka sastavio javni bilježnik s carskim ovlastima i sudac Francesco Bonavita, sin pokojnog ser Nikole iz Venecije, doznajemo da je biskup Marcello odlučio molbu upućenu papi Inocentu smatrati ništavnom i bezvrijednom, a apostolskoga nuncija u Veneciji, treviškoga biskupa Nikolu Franca (Este, oko 1425. – 8. VIII. 1499.)⁴² zamolio da postupi tako da o toj stvari ubuduće ne bude nikakvih kontroverzija. Zbog toga je svojim pravnim zastupnikom imenovao Trogiranina Mihovila, sina Mateja Chiudija,⁴³ da bi od apostolskoga nuncija u njegovo ime zatražio potvrdu te javne isprave i sve što bi bilo neophodno učiniti prema običajima i pravilima Svete Rimske Crkve. Sam je biskup obećao da će sve postupke svojega

⁴¹ On sada zna da su prihodi trogirске katedrale oduvijek bili odvojeni od prihoda biskupske menze. Katedralnim su prihodima upravljala četvorica plemića grada Trogira, od kojih su jednoga na jednogodišnju službu birali biskup i kaptol. Na kraju službe stari bi operarij u prisutnosti biskupa, kanonika, gradskoga pretora i sudaca svomeu nasljedniku na službi bio dužan podnijeti precizno, detaljno i potpuno izvješće o prihodima i rashodima. Ti su se prihodi uglavnom upotrebljavali za rasvjetu katedrale (svijeće i ulje), plaću za sakristana i orgulje, gastalda koji se brine o čistoći crkve, namještaja i njezinih ukrasa. Ako bi u izvješću bilo dugova, sam bi ih operarij morao isplatiti iz svojih sredstava.

⁴² Nicolò Franco, doktor obaju prava s padovanskoga sveučilišta, kanonik kaptola katedrale Este (1450.) i Treviso, arhiprezbiter katedrale u Padovi (1476.–1480.); apostolski legat pape Siksta IV. u Kraljevstvu Kastilja i León (1475.–1478.). Imenovan je biskupom Poreča u listopadu 1476., a 21. siječnja 1485. premješten je na bogatu biskupiju Treviso. Ubrzo je postao i prvi stalni diplomatski predstavnik pape u Veneciji (*Motu proprio* pape Inocenta VIII. od 8. lipnja 1486. kojim mu potvrđuje sve ovlasti koje je imao i u španjolskoj misiji *arduus maximeque necessariis apostolice sedis negociis ad dilectum filium nobilem virum Marcum Barbaricum, ducem Venetiarum eiusque inclitum Dominium oratorem nostrum miserimus...* ASV, ARM. XXXIX, t. 19, ff. 419v-420r; objavljen u: Franco GAETA, "Origini e sviluppo della rappresentanza stabile pontificia in Venezia (1485–1533)", *Annuario dell'Istituto storico italiano per l'età moderna e contemporanea* 9-10 (1957-1958), 1-281, ovdje 83, dokument br. 38. Misija u Veneciji potrajala je do sredine 1492., a u tom je razdoblju obavio za Rimsku kuriju brojne zadatke, među ostalim i rješavao sukobe između Svete Stolice i Republike oko Jadranskoga mora, koje je Venecija smatrala svojim "zaljevom" i svima ograničavala slobodu plovidbe. Njegova je i prva cenzura u odnosu na neko tiskom objavljeno djelo – zajedno s patrijarhom Tommasom Donà cenzurirao je traktat Antonija Rossellija "De Monarchia sive de potestate imperatoris et papae" (Venetiis, 1487.) i "Conclusiones DCCCC dialecticae morales", kojem je autor Giovanni Pico della Mirandola (Romae, 1486.). Antonio MENNITI IPPOLITO, "Franco, Nicolò", *Dizionario biografico degli italiani* 50 (1998), 197-202.

⁴³ Trogiranin Mihovil Chiudi, *Claudius*, Michele Claudio (Trogir, vjerojatno oko 1460. – Monopoli, studeni 1514.) na samom je kraju 15. stoljeća ugledna osoba papinskoga dvora. Kao doktora obaju prava, u svojstvu auditora nalazimo ga u pratnji legata pape Aleksandra VI. u Napulju, kardinala Giovannija Borgie. Papa Julije II. imenovao ga je 14. lipnja 1505. upraviteljem Rima, 2. ožujka 1506. biskupom u Polignanu kod Napulja, a 7. veljače 1508. i biskupom Monopolija. U studenom 1508. u svojstvu vicelegata u Viterbu je primio papu, u službenom posjetu provinciji. Godine 1509. u papinoj je pratnji na putu po istočnim provincijama Papinske Države. Godine 1510. imenovan je stalnim apostolskim nuncijem u Veneciji u vrijeme sukoba Svete Stolice s Francuskom. Misija je bila prilično lagana i zbog toga što je i Veneciji odgovarao savez s papom. Na osobni se zahtjev vratio u Rim u svibnju 1512., a kao izvanredni poslanik upućen je u Veneciju da bi kardinalu Schinneru odnio novac za švicarske vojnike. Ishod tih dviju misija povoljno je utjecao na papu Julija II., koji ga krajem godine šalje u delikatnu misiju u Pesaro, gdje je želio postaviti svojega nećaka Francesca Maria Della Roverea. Enrico STUMPO, "Claudio Michele", *Dizionario biografico degli italiani* 26 (1982), 161-163; Anto LEŠIĆ, "Chiudi, Mihovil", *Hrvatski biografski leksikon* 2 (Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod "Miroslav Krleža", 1989), 652; Henri BIAUDET, *Les Nonciatures apostoliques permanentes jusqu'en 1648*. (Helsinki: Suomalaisen Tiedeakatemia, 1910), 96; Franco GAETA, "Origine e sviluppo della rappresentanza stabile pontificia in Venezia (1485–1533)", *Annali dell'Istituto storico italiano per l'età moderna e contemporanea* 10 (1958), 16.

zastupnika smatrati ispravnim i obvezujućim i za sebe i svoje nasljednike na biskupskoj katedrali te da će se odreći svih eventualnih potraživanja.

Apostolski je nuncij, treviški biskup Nikola Franco, dvije stranke u sukobu – Koriolana Cipika kao predstavnika Vijeća i komune trogirskih građana, te Mihovila Chiudija kao predstavnika biskupa Marcella – svakako primio u svojem venecijanskom sjedištu, samostanu sv. Ivana i Pavla, do 30. ožujka 1490., kada je njegov tajnik Bartolomej, sin Antuna Pedretusa, i javni bilježnik s carskim ovlastima sastavio ispravu o nuncijevoj odluci. Pravnom su činu nazočili svjedoci, vikar apostolskoga legata i doktor prava Ivan de Martinis te službenik u biskupovu kućanstvu Dominik Beryeri.⁴⁴

Koriolan Cipiko ponio je na sastanak s nuncijem i originalne isprave koje su se čuvale u Trogiru. Prije svega, to su bile povlastice ugarskih kraljeva Kolomana i Bele IV. sa zlatnom bulom iz kojih je vidljivo da je predij Drid sa svim pripadnostima dodijeljen na korištenje biskupu i njegovoj crkvi; zatim autentične notarske isprave koje je sastavio kancelar trogirske komune Petar de Rechanatis, iz kojih je vidljivo da su приходима uvijek upravljali operariji, izabrani po običajima trogirske komune. Na kraju, tu je bila i povlastica Mletačke Republike kojom je dužd Toma Mocenigo komuni i svim njezinim građanima svih staleža potvrdio ranije povlastice o neometanom uživanju pokretne i nepokretne imovine.⁴⁵ Koriolan Cipiko ponizno je zamolio apostolskoga nuncija da u ovom slučaju odluči u korist trogirske komune i crkve, a da zahtjev biskupa Marcella koji je uputio papi proglasi nevažećim i bezvrijednim.

Konačno, 14. travnja 1490. dužd Augustin Barbadico uputio je iz duždeve palače u Veneciji trogirskom knezu Paskvalu Foscarenu pismo kojim ga obavještava o uspješno obavljenoj misiji poslanika Koriolana Cipika i potvrđuje odluku apostolskoga nuncija Nikole Franca. Dužd Barbadico iskoristio je priliku i sam ponovno potvrdio da će izabrani operariji i ubuduće upravljati приходима fabrike, koji su odvojeni od prihoda biskupske menze, a sporazum nitko ne smije povrijediti.

⁴⁴ Trogir, Kaptolski arhiv, kodeks "Operaria", ff. 64-68.

⁴⁵ Trogir, Kaptolski arhiv, kodeks "Operaria", f. 65-66: *Ad probationem autem sue narrationis prefatus nuntius et orator coram nobis produxit privilegia clarissimorum regum Hungarie, Colomani et Belle sub bulla aurea pendente ex quibus aparebat dictos reges predium Drid cum omnibus suis adiacentiis in helemosinam tam ecclesie quam etiam episcopo fuisse donatum, produxit etiam scripturas autenticas sumptas ex cancellaria comunis Tragurii manu Petri de Rahanatis cancellarii eiusdem comunis per quas apparebat supradictos fructus, redditus et proventus continuo fuisse administratos per operarios electos iuxta consuetudinem ciuitatis Traguriensis. Produxit etiam privilegium reverendissimi Domini Venetiarum, sub principe Thoma Mocenigo inclito duce Venetiarum, concessum supradicte comunitati Tragurii acquisitioni ciuitatis eiusdem, per quod apparebat concessum esse, quod omnes nobiles et populares tam ecclesiastici quam seculares, in suo permaneant gradu suisque bonis tam mobilibus quam stabilibus possidendo gaudeant sine aliqua molestia. Narauit etiam idem orator quod dilectus nobis in Christo Petrus Marcello frater reverendissimi in Christo patris Francisci Marcello, episcopi Traguriensis, ex falsa informatione quorundam asserentium per nobiles Tragurienses occupatum esse quartam partem introituum episcopatus Tragurii et eam sub nomine fabrice ad proprios usus conuertisse, usus subuertitia et falsa narratione impetrauerat a summo Pontifice, nomine eiusdem episcopi, fructus, redditus et e proventus, prefatos uniri debere episcopatu, siue episcopali mense predictae. Cum autem omnia et singula narata, et exposita per predictum nuntium et oratorem, uera fuerunt, et sunt, ideo nobis humiliter supplicauit, nomine prefate Communitatis, quatenus predictam impetrationem unionis per dominum Petrum nomine eiusdem episcopi factam apostolica auctoritate declarari ac pronunciare deberemus subreptitiam ac nullam, nulliusque ualoris uel momenti fuisse...*

Jadranka Neralić

Two attempts of the extortion of the cathedral's *operarium* incomes in the second half of the 15th century: the examples of Zadar and Trogir

Summary

Two apparent attempts of the extortion of the cathedral's *operarium* incomes in the second half of the 15th century are presented in this paper. In both examples, the Venetian bishops of Dalmatian bishoprics are included – one is Mafeo Vallaresso (1450-1494), the archbishop of Zadar, while the second is Francesco Marcello (1488-1524), the bishop of Trogir. Nevertheless, that fact is the only similarity in these two examples. The Zadar example had lasted for almost twenty years and it convulsed groups near to the archbishop of Zadar, as well as those groups near to Zadar cathedral but also the whole urban community. This example is very well documented by many papal letters, the various appeals of the litigants as well as the archbishop's letter that he wrote to his friends, advocates, sponsors and officials in Venetia and Rome. The Trogir example depicts the conflicts between the bishop and the spokesmen of the *operarium* of the cathedral of St. Lawrence. The cathedral was represented by Koriolan Cipiko in Venetia in front of the doge and apostolic legate Nicholas Franco, and the conflict was solved in less than two months. The Zadar example is traced in unpublished archival documents from various series of the Vatican Secret Archives as well as in the archbishop's *epistolarium* from the Vatican Apostolic Library, while the Trogir example is traced in the copies of documents from the Croatian State Archive in Zagreb, as well as in the Chapter Archive of Trogir's cathedral.

Key words: Zadar, Trogir, Mafeo Vallaresso – the archbishop of Zadar, Francesco Marcello – the bishop of Trogir, ecclesiastical history, Church incomes